

Doi: <https://doi.org/10.15407/dse2017.02.112>

УДК 316.42: 159.9.072.52

JEL CLASSIFICATION: I31 I39

С.В. НИЧИПОРЕНКО

канд. екон. наук, старш. наук. співроб., старш. наук. співроб.

Інститут демографії та соціальних досліджень

імені М.В. Птухи НАН України

01032, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60

E-mail: nsv@ukr.net

СУБ'ЄКТИВНІ ОЦІНКИ В ДОСЛІДЖЕННІ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ

Ураховуючи мультидисциплінарний характер досліджень людського розвитку, у статті розглянуті питання застосування суб'єктивної оцінки для його поглибленого вивчення. На основі аналізу останніх досягнень наукової думки обґрунтовано поняття оцінювання загалом, узагальнено визначення категорії «суб'єктивна оцінка», виявлено підходи до вивчення суб'єктивної оцінки. Запропоновано перелік додаткових індикаторів за всіма блоками Індексу регіонального людського розвитку. За допомогою кореляційного аналізу показників суб'єктивної оцінки громадян України зі значеннями показників Індексу регіонального людського розвитку визначено найбільш близькі за змістом показники суб'єктивної оцінки, прийнятні для дослідження взаємозв'язку оцінки населенням тих чи інших аспектів життєдіяльності з показниками людського розвитку. Виявлено залежність між суб'єктивними і об'єктивними оцінками населення та деякі особливості взаємозв'язку економіки з іншими сферами людського життя. Доведено, що показники суб'єктивної оцінки не можуть бути включені до розрахунку з метою визначення типів регіонів, однак можуть слугувати критерієм для дослідження людського розвитку з урахуванням суб'єктивного бачення.

Ключові слова: людський розвиток, суб'єктивна оцінка, самооцінка, оцінювання, індекс людського розвитку.

С.В. Ничипоренко

канд. екон. наук, старш. науч. сотр., старш. науч. сотр.

Институт демографии и социальных исследований

имени М.В. Птухи НАН Украины

01032, г. Киев, бул. Т. Шевченко, 60

E-mail: nsv@ukr.net

СУБЪЕКТИВНЫЕ ОЦЕНКИ В ИССЛЕДОВАНИИ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

С учетом мультидисциплинарного характера исследований человеческого развития в статье рассмотрены вопросы применения субъективной оценки для его углубленного изучения. На основе анализа последних достижений научной мысли обосновано понятие оценки в целом, обобщено определение такой категории как субъективная оценка, выявлены подходы к изучению субъективной оценки. Предложен перечень дополнительных индикаторов по всем блокам Индекса регионального человеческого развития. С помощью корреляционного анализа показателей субъективной оценки граждан Украины и значений показателей Индекса регионального человеческого развития определены наиболее близкие по смыслу показатели субъективной оценки, приемлемые для исследования взаимосвязи оценки населением тех или иных аспектов жизнедеятельности с показателями человеческого развития. Выявлена зависимость между субъективными и объективными оценками населения и некоторые особенности взаимосвязи экономики с другими сферами человеческой жизни. Доказано, что показатели субъективной оценки не могут быть включены в расчет с целью определения типов регионов, однако могут служить критерием для исследования человеческого развития с учетом субъективного видения.

Ключевые слова: развитие общества, субъективная оценка, самооценка, оценка, индекс человеческого развития.

S. V. Nychyporenko

PhD (Economics), Senior Researcher
Ptoukha Institute for Demography and Social Studies
of the National Academy of Sciences of Ukraine
Ukraine, Kiev, 01032, Blvd. Taras Shevchenko 60
E-mail: nsv@ukr.net

SUBJECTIVE ASSESSMENTS IN THE HUMAN DEVELOPMENT STUDY

The article discusses the application of subjective evaluation for its in-depth study given the multidisciplinary character of human development research. The concept of evaluation based on the analysis of the latest achievements of scientific thought as a whole, general definition of such a category as a subjective assessment, and approaches to the study of subjective evaluation are substantiated. A list of additional indicators for all blocks of the Regional Human Development Index is proposed. Maximally close in terms meaning of the indicators of subjective assessment are used of in the correlation analysis of indicators of subjective assessment of citizens of Ukraine with the values of indices of the Regional Human Development Index. They are acceptable for the study of the relationship between the population's assessment of certain aspects of life and human development indicators are determined. The dependence between subjective and objective estimates of the population and some peculiarities of the relationship of the economy with other spheres of human life has been revealed established. It is proved that the indicators of subjective evaluation can not be included in the calculation with the purpose of determining the types of regions, but they can serve as a criterion for the study of human development taking into account the subjective vision.

Keywords: human development, subjective evaluation, self-assessment, assessment, Human Development Index.

Постановка проблеми. Вивчення такого складного явища як людський розвиток вимагає мультидисциплінарного підходу. Оскільки розвиток має відповідати інтересам і уявленням населення, створювати сприятливі умови для того, щоб люди формували свій потенціал відповідно до своїх потреб та інтересів, потрібно у його дослідженні також використовувати методи соціології та соціальної психології. Статистичні показники, що використовуються для розрахунку індексу людського розвитку, не можуть повною мірою продемонструвати весь спектр його параметрів. Окрім об'єктивних показників є суб'єктивні фактори, що мають вплив на оцінювання. Суб'єктивна оцінка – це особиста оцінка, окрема думка суб'єкта (особи) відносно якості будь-

чого. Здатність суб'єктивно сприймати інформацію можна вважати тим двигуном, що сприяє особистісному зростанню і розвитку людини, адже вона намагатиметься виправити те, що здається неправильним, незалежно від реального стану речей.

Особа так чи інакше співвідносить певні результати та висновки зі своїм соціальним досвідом, рівнем освіти, психологічними та моральними нормами тощо. Навіть учені, обговорюючи одні й ті самі проблеми, схильні виділяти різні аспекти, ставити на передній план ті чи інші причини. Тобто у процесі вивчення дослідник вимушено ставить себе в рамки не об'єктивного, а суб'єктивного. Тому застосування суб'єктивного аспекту у дослідженні проблематики людського розвитку є беззаперечно необхідним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання вивчення людського розвитку залишаються актуальними, в цьому напрямку плідно працюють такі українські вчені як Г. Герасименко (G. Gerasymenko), О. Грішнова (O. Grishnova), Т. Калашнікова (T. Kalashnikova), О. Макарова (O. Makarova), Е. Лібанова (E. Libanova), О. Новікова (O. Novikova), С. Пирожков (S. Pyrozhkov), О. Хмелевська (O. Khmelevska), В. Шишкін (V. Shyshkin) та інші. Ними розроблено методологічні підходи до типологізації людського розвитку [1, 2], проведено оцінювання людського розвитку на регіональному рівні та в розрізі місцевості проживання [3, 4], запропоновано застосування кластерного підходу до стимулювання людського розвитку на субрегіональному рівні [5], визначено основні напрями політики сталого людського розвитку та ризику її реалізації для України [6, 7].

Людський розвиток викликає зацікавленість сучасних дослідників у всіх кутках світу, великий внесок у його дослідження зробили Ш. Мукерджи (Sh. Mukherjee), М. Ковачевич (M. Kovacevic), Б. Абдреева (B. Abdreyeva), А. Боніні (A. Bonini), С. Кальдерон (C. Calderon), К. Казабат (Ch. Cazabat), Ю-Чжі Хсу (Yu-Chieh Hsu), К. Ленгфельдер (Ch. Lengfelder), П. Луонго (P. Luongo), Ш. Найар (Sh. Nayyar) та багато інших [18, 19].

У 2012 р. в Україні було затверджено оновлену Методику вимірювання регіонального людського розвитку, де враховано сучасну проблематику та актуалізовано показники [8]. У новій Методиці суб'єктивний аспект практично відсутній, однак треба зазначити, що самооцінка та задоволеність населення певними послугами є важливою та невід'ємною частиною вивчення людського розвитку. Також в Україні не виконували оцінювання людського розвитку із застосуванням суб'єктивних факторів, тому **метою даної статті** є аналіз можливостей використання суб'єктивної оцінки населення для оцінювання людського розвитку, розроблення пропозицій щодо її застосування для глибшого розуміння людського розвитку та порівняння з об'єктивними даними.

Виклад основного матеріалу. Суб'єктивне – це глибоко психологічне поняття. Будь-яка людина в процесі життєдіяльності постійно оцінює предмети, явища, ситуації, політичні події, вчинки та дії інших людей (оцінки зовнішнього світу); оцінює свої можливості, стан, вчинки і результати своїх дій (самооцінка); передбачає і враховує, як її можуть оцінювати інші люди (рефлексивні оцінки); формулюючи оцінки, впливає на оточуючих (керівні оцінки), водночас постійно відчуваючи на собі вплив оцінок інших людей. Навіть побіжне перерахування деяких різновидів оцінок переконливо демонструє не лише розміри цієї величезною оціночної мережі, але й те, що оцінки необхідні людині для організації майже будь-якого акту взаємодії з предметним світом, із іншими людьми, з суспільством. Так, наприклад, процес усвідомленої саморегуляції є за своєю сутністю процесом постійного оцінювання

умов, своїх можливостей, поточних і кінцевих результатів, цінності самих цілей, своїх індивідуальних особливостей, які є значущими в контексті діяльності.

«Оцінка» в розмовній мові та як загальнонауковий термін має безліч значень і смислових відтінків. Крім того, виконує подвійну функцію, позначаючи як процес оцінювання, так і результат цього процесу (оцінка-результат). Як науковий термін «оцінка» має багато визначень.

Педагог і педагогічний психолог Ш. Амонашвілі розуміє оцінювання «...як процес співвіднесення ходу або результату діяльності з наміченим в завданні еталоном ...», маючи при цьому на увазі суто раціональні оцінки. Соціальний психолог В.С. Магун пропонує позначити терміном оцінка «...психічне відображення цінностей різного порядку». В основі виділених двох класів оцінок (емоційних і раціональних) він вбачає емоційні переживання задоволення або страждання. Л.П. Добраєв розуміє «...оцінювання як вимір властивостей предмета і його значущості», допускаючи й емоційні, і когнітивні способи оцінювання [9].

Будь-яке оцінювання – це психічний процес відображення об'єкт–об'єктних, суб'єкт–об'єктних і суб'єкт–суб'єктних відносин переваги, що реалізується в ході довільного порівняння предмета оцінки та оціночної підстави, що представляє собою впорядковану за принципом переваги сукупність уявлень про відповідний клас однорідних об'єктів або різнорідних предметів для задоволення однієї потреби. Підсумком фазової динаміки такого процесу є оцінка-результат, яка залежно від рівня і способу відображення відносин може бути позитивною чи негативною (тобто різною за знаком), розрізняється за інтенсивністю емоційного переживання, його вербальною версією, оціночним судженням або закономірною зміною взаємодії з середовищем, усвідомленими як оцінка лише вдруге.

Оцінку в дослідженні можна охарактеризувати як облік мотивів, засобів і цілей дії, її умов, – це ставлення до соціальних явищ, людської діяльності, поведінки, значимості, відповідності певним нормам і принципам моралі, результатом його може бути схвалення чи засудження, згода або критика, що визначається соціальною позицією, світоглядом, рівнем культури, інтелектуальним та моральним розвитком людини.

Питання про виявлення залежності між суб'єктивними та об'єктивними оцінками населення дозволяє виявити деякі особливості взаємозв'язку економіки з іншими сферами людського життя: соціальними відносинами, рівнем охорони здоров'я, освітою, політичною обстановкою, а також здатності економічних суб'єктів керуватися об'єктивною інформацією у процесі оцінювання власного благополуччя.

На практиці суб'єктивні методи припускають оцінку самими індивідами ступеня своєї задоволеності життям. Суб'єктивна оцінка неминуче залежить від неформальних стандартів якості життя, однак таку методику можна реалізувати лише за допомогою великої кількості масових опитувань, що потребує значних витрат на проведення досліджень. Суб'єктивна оцінка може бути двох видів: задоволеність або незадоволеність. Втім, можна сказати, що нормальним збудником самопочуття є для людини її сприятливе чи несприятливе становище в суспільстві – її успіх або неуспіх.

У процедурах об'єктивної оцінки якості життя підсумковий показник виводиться на основі статистичної обробки набору окремих показників, що тією чи іншою мірою віддзеркалюють людський розвиток. Проведення досліджень із застосуванням об'єктивних показників припускає менші витрати, однак і не оцінюють особливості через високий ступінь усереднення даних. Суб'єктивну оцінку можна також виміряти за допомогою соціологічних опитувань. Найбільш вагомими показниками, що

характеризують суб'єктивну оцінку, є задоволеність особи своїм життям, самооцінка здоров'я тощо.

Проблематику самооцінки широко вивчають сучасна наука та практика: розроблені визначення даного поняття, підходи до її теоретичного вивчення, є певні відомості про види й рівні розвитку самооцінки, створені діагностичні методики, спрямовані на її дослідження. Загалом, самооцінка — це оцінка особистістю самої себе, своїх можливостей, якостей і місця серед інших людей, вона є важливим регулятором її поведінки. Від самооцінки залежать взаємини людини з навколишнім середовищем, її критичність, вимогливість до себе, ставлення до успіхів і невдач. Самооцінка впливає на ефективність діяльності й подальший розвиток особистості.

Поняття «самооцінка» охоплює комплекс фізичних, поведінкових, психологічних і соціальних проявів особистості, пов'язаних із оцінкою особистості самої себе в цих характеристиках. Вивчення цього поняття традиційно починається з аналізу самосвідомості особистості.

У сучасній психологічній науці існує низка теоретичних підходів, пов'язаних із проблемою самооцінки, з природою її формування та розвитку. Сучасна наука в контексті фундаментальних положень теорії Л.С. Виготського розглядає самооцінку як компонент самосвідомості особистості в концепції діяльності та спілкування. Низка авторів розуміють самооцінку як складний і багатогранний компонент самосвідомості (складний процес опосередкованого пізнання себе, розгорнутий у часі, пов'язаний із рухом від одиничних, ситуативних образів через інтеграцію подібних ситуативних образів в цілісне утворення — поняття власного), що є прямим вираженням оцінки інших осіб, які беруть участь у розвитку особистості [11].

Іноземні психологи розглядають самооцінку як емоційний компонент Я-концепції (змістовної структури самосвідомості), що пов'язаний зі ставленням до себе або до окремих своїх якостей, і визначають її як ступінь відображення в індивіда почуття самоповаги, відчуття власної цінності і позитивного ставлення до всього того, що входить до сфери його Я.

Можна виділити декілька підходів до вивчення суб'єктивної оцінки: 1) особистісний підхід, що розглядає суб'єктивну оцінку як найважливіший компонент самосвідомості особистості; 2) структурно-цілісний підхід, що передбачає розгляд її як одного з компонентів цілісної структури особистості й одночасно як складне системне за своєю природою утворення. Вона є цілісною і в той же час багатоаспектною, має багаторівневу будову та ієрархічну структуру, включена у безліч міжсистемних зв'язків з іншими психічними утвореннями, в різні види діяльності; 3) діяльнісний підхід — підхід, що передбачає розгляд суб'єктивної оцінки як чинника, що впливає на якість результатів діяльності особистості (у тому числі професійної); 4) динамічний підхід використовується для розгляду суб'єктивної оцінки в процесі вікової зміни індивіда у взаємозв'язку зі становленням особистості; 5) функціональний підхід передбачає розгляд самооцінки як однієї з основних функцій особистості. Виходячи із вищесказаного доходимо висновку, що суб'єктивна оцінка може бути використана для більшого розуміння людського розвитку, особливо її структурно-цілісний підхід.

Нами було визначено найбільш близькі за змістом показники суб'єктивної оцінки громадян України, прийнятні для дослідження взаємозв'язку оцінки населенням тих чи інших аспектів життєдіяльності з показниками людського розвитку. У процесі роботи було проаналізовано значну кількість соціологічних опитувань, що могли надати відповідну інформацію. Найкраще корелює з нашими показниками інформація з Обстеження умов життя домогосподарств (ОУЖД) та дані досліджень Інституту соціології НАН України (табл. 1).

Таблиця 1. Кореляція показників суб'єктивної оцінки громадян України в динаміці

Джере-ло	Показник	2005	2006	2008	2010	2012	Коефі-цієнт коре-ляції
Блок 1	<i>Відтворення населення (індекс)</i>	0,6999474	0,7232929	0,7400006	0,7855143	0,8195675	
ОУЖД	частка осіб, які оцінили своє здоров'я як погане	12,3	13,2	11,1	9,9	9,4	-0,891
ІС	частка осіб, які оцінили стан свого здоров'я як поганий та дуже поганий	24,9	26,3	20,4	21,6	24,1	-0,405
Блок 2	<i>Соціальне середовище (індекс)</i>	0,4576334	0,4715752	0,4590203	0,4687605	0,4903188	
ІС	відсутність юридичної допомоги для захисту прав та інтересів	51,3	47,3	48,4	49,4	54,4	0,600
ІС	відсутність дотримання діючих у країні законів	68,7	69,9	68,3	68,8	71,8	0,959
ІС	інтегральний індекс соціального самопочуття	36,8	38,3	39,4	38,6	37,4	-0,238
ІС	індекс тривожності	46,0	46,1	45,4	45,5	46,6	0,757
ІС	висока частота випадків хуліганства та пограбувань поблизу Вашого будинку (у Вашому мікрорайоні)	15,0	11,7	12,0	8,3	8,1	-0,760
Блок 3	<i>Комфортне життя (індекс)</i>	0,5427384	0,5516124	0,5605764	0,5704504	0,6099101	
ІС	відсутність добротного житла	40,9	36,1	34,1	35,1	38,8	0,029
ІС	відсутність необхідної медичної допомоги	58,8	54,2	48,4	52,1	57,4	0,128
ІС	інтегральний індекс соціального самопочуття	36,8	38,3	39,4	38,6	37,4	-0,077
ІС	індекс тривожності	46	46,1	45,4	45,5	46,6	0,519
ІС	незадоволеність благоустроєм та санітарним станом будинку	48,3	50,6	45	39,5	41,3	-0,710
ІС	незадоволеність благоустроєм та санітарним станом подвір'я	48,1	47,3	43,2	37,6	36,4	-0,877
ІС	незадоволеність благоустроєм та санітарним станом вулиць, парків, дозвілля	61,6	62	60,7	57,4	46,1	-0,978
ІС	оцінка екологічної ситуації як вкрай неблагополучної	11,4	11,3	13	10,2	8,6	-0,783

Закінчення табл. 1

Джере-ло	Показник	2005	2006	2008	2010	2012	Коефі-цієнт коре-ляції
ІС	значне погіршення екологічної ситуації за останні 12 місяців	13	17,6	20,3	20,3	12,3	-0,307
Блок 4	<i>Добробут</i>	<i>0,4865563</i>	<i>0,5025891</i>	<i>0,5681073</i>	<i>0,5629252</i>	<i>0,6041937</i>	
ІС	відсутність необхідного одягу	31,1	25,7	21	23,7	24	-0,764
ІС	відсутність можливості повноцінно проводити відпустку	59,9	52,9	53,6	58,8	60,6	0,241
ІС	відсутність можливості мати додатковий за-робіток	47,6	44,8	41	47,2	51,1	0,226
ІС	відсутність можливості купувати найнеобхідніші продукти	43,6	35,7	32,2	32,4	31,8	-0,855
ОУЖД	частка домогосподарств, які оцінили свій рівень доходів як достатній і робили заощадження	6,6	6,2	12,7	10,1	10,5	0,838
Блок 5	<i>Гідна праця</i>	<i>0,5977731</i>	<i>0,6155401</i>	<i>0,6350408</i>	<i>0,5610953</i>	<i>0,5712893</i>	
ІС	відсутність можливості мати додатковий за-робіток	47,6	44,8	41	47,2	51,1	-0,840
ІС	незадоволеність своєю роботою	30,3	32,5	33,8	29	29,1	0,098
Блок 6	<i>Освіта</i>	<i>0,750428</i>	<i>0,7661006</i>	<i>0,7697643</i>	<i>0,7830665</i>	<i>0,7939417</i>	
ІС	незадоволеність рівнем своєї освіти	40,4	42,3	39,9	34,9	38,1	-0,729
ІС	відсутність можливості дати дітям повноцінну освіту		59,8	52,2	47,2	51,9	-0,145

Примітка: ОУЖД – інформація з Обстеження умов життя домогосподарств [17]; ІС – інформація з моніторингу Інституту соціології НАН України [16].

Джерело: складено та розраховано автором за даними Державної служби статистики України та Інституту соціології НАН України.

Для отримання даних, представлених у табл. 1, застосовано кореляційний аналіз, розрахунки якого були здійснені за допомогою програмного забезпечення *Microsoft Excel*. Рівняння для коефіцієнта кореляції має такий вигляд [20]:

$$r_{x,y} = \frac{Cov(X, Y)}{\sigma_x \cdot \sigma_y},$$

де X – масив вибраних показників за певний період часу; Y – масив Індексу регіонального людського розвитку (ІРЛР) за той же проміжок часу.

Попередньо ми пропонували включити до переліку у кожний блок показники, що будуть характеризувати, в тому числі, суб'єктивну оцінку та нададуть можливість глибшого розуміння процесів людського розвитку.

Таблиця 2. Зведені показники суб'єктивної оцінки громадян України зі значеннями показників ІРЛР

Показник	Коефіцієнт кореляції	Показник	Коефіцієнт кореляції
Відтворення населення		Комфортне життя	
Частка осіб, які оцінили своє здоров'я як погане	-0,891	Відсутність добротного житла	0,029
Частка осіб, які оцінили стан свого здоров'я як поганий та дуже поганий	-0,405	Відсутність необхідної медичної допомоги	0,128
Соціальне середовище		Інтегральний індекс соціального самопочуття	-0,077
Відсутність юридичної допомоги для захисту прав та інтересів	0,600	Індекс тривожності	0,519
Відсутність дотримання діючих у країні законів	0,959	Незадоволеність благоустроєм та санітарним станом будинку	-0,710
Інтегральний індекс соціального самопочуття	-0,238	Незадоволеність благоустроєм та санітарним станом подвір'я	-0,877
Індекс тривожності	0,757	Незадоволеність благоустроєм та санітарним станом вулиць, парків, дозвілля	-0,978
Висока частота випадків хуліганства та пограбувань поблизу Вашого будинку	-0,760	Оцінка екологічної ситуації як вкрай неблагополучної	-0,783
Гідна праця		Добробут	
Відсутність можливості мати додатковий заробіток	-0,840	Відсутність необхідного одягу	-0,764
Незадоволеність своєю роботою	0,098	Відсутність можливості повноцінно проводити відпустку	0,241
Освіта		Відсутність можливості мати додатковий заробіток	0,226
Незадоволеність рівнем своєї освіти	-0,729	Відсутність можливості купувати найнеобхідніші продукти	-0,855
Відсутність можливості дати дітям повноцінну освіту	-0,145	Частка домогосподарств, які оцінили свій рівень доходів як достатній і робили заощадження	0,838

Примітка: використано дані Інституту соціології НАН України [17] та Обстеження умов життя домогосподарств Державної служби статистики України [16].

Джерело: авторська розробка за даними Державної служби статистики України та Інституту соціології НАН України.

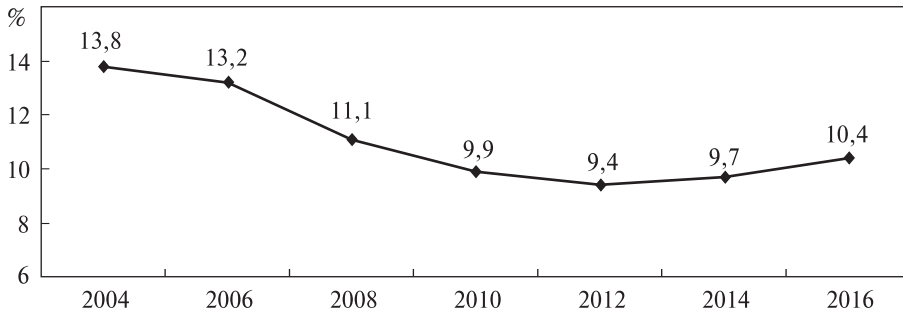

Рис. 1. Самооцінка стану здоров'я населення як поганого у 2004–2016 рр.

Джерело: побудовано за даними Державної Служби Статистики України [16].

Проведений кореляційний аналіз виявив (табл. 2), що для блоку «Відтворення населення» більш прийнятним є показник частки осіб, які оцінили своє здоров'я як погане (розраховується в рамках ОУЖД), який має тісний обернений зв'язок з індексом блоку ($-0,891$). Логічним є той факт, що чим вищим є демографічний рівень, тим меншою є кількість незадоволених своїм станом осіб. Це підтверджують і статистичні дані.

Так, обраний нами показник, що характеризується негативним сприйняттям опитаними власного стану здоров'я протягом 2004–2016 рр., попри незначне зростання незадоволеності за останні два роки, покращився більше, ніж в 1,3 рази (рис. 1). Ситуація підтверджується також покращанням демографічних показників, які використовуються в процесі оцінювання людського розвитку: зростає очікувана тривалість життя при народженні, ймовірність дожити від 20 до 65 років, знижується дитяча смертність тощо.

Для додаткового дослідження стану соціального середовища обрано показники, які допоможуть охарактеризувати суб'єктивне бачення населення щодо ситуації в країні. Так, соціальне середовище в країні характеризується стурбованістю щодо відсутності дотримання чинних законів, відсутності юридичної допомоги для захисту прав та інтересів (показник хоча і знизився відповідно з 51,3 % до 49 %, однак практично половина опитаних незадоволена ситуацією). Цікавим доповненням є показник індексу тривожності, який розраховує Інститут соціології НАН України, хоча він протягом всього періоду залишається майже незмінним (45,5–46,6 %), однак є досить високим, адже свідчить про масову тривожність – майже половина опитаних респондентів.

Серед низки проаналізованих показників високий кореляційний зв'язок має оцінка населенням дотримання чинних законів (0,959) та індекс тривожності (0,757) опитаних громадян, тому обидва ці показники можуть бути використані для поглибленого вивчення стану соціального середовища.

Визначення комфортності проживання особливо залежить від суб'єктивного сприйняття населення. Тому незабаром буде виявлено задоволеності населення благоустроєм та санітарним станом будинку, станом повітря, вулиць, парків, дозвілля. За період 2005–2012 рр. незадоволеність за всіма цими показниками знизилась, що також підтверджується і покращенням індексу комфортності життя у ході розрахунку індексу людського розвитку (рис.2).

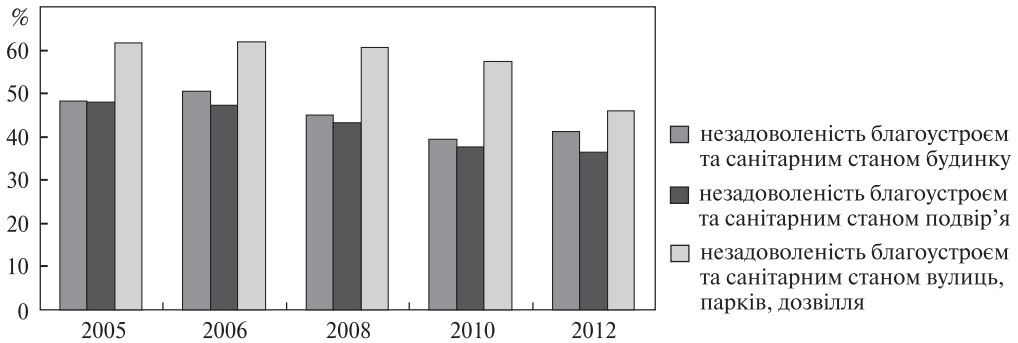

Рис. 2. Суб'єктивна оцінка населенням України благоустрою території у 2005–2012 рр.

Джерело: побудовано за даними Державної служби статистики України [16].

Водночас серед низки запропонованих нами індикаторів суб'єктивної оцінки стосовно рівня комфортності умов життя найбільш тісний обернений кореляційний зв'язок мають два показники: незадоволеність благоустроєм та санітарним станом подвір'я ($-0,877$) та незадоволеність благоустроєм та санітарним станом вулиць, парків, дозвілля ($-0,978$).

Задля поглибленого вивчення стану добробуту населення цікавим є визначення суб'єктивної думки щодо відсутності необхідного одягу та можливості купувати найнеобхідніші продукти. Так, протягом 2005–2015 рр. спостерігалось зниження обох цих показників (показник відсутності необхідного одягу зменшився з 31,1 % до 22,5 %, відсутність можливості купувати продукти відповідно з 43,6 % до 32 %). Крім того, останній показник виявив високий обернений зв'язок з індексом добробуту ($-0,855$), що є логічним.

Високу кореляцію з індексом добробуту продемонстрував показник частки домогосподарств, які оцінили свій рівень доходів як достатній і робили заощадження (0,838). Варто зазначити, що протягом 2004–2013 рр. частка таких домогосподарств зросла більше, ніж удвічі (з 5 % у 2004 р. до 10,4 % у 2013 р), однак економічна та політична криза в країні продемонструвала у 2014–2015 рр. різке зниження цього показника (рис. 3).

Блок «Гідна праця» можуть додатково охарактеризувати такі показники: відсутність можливості мати додатковий заробіток (протягом 2005–2015 рр. частка опитаних, що не мають можливості додатково заробляти зросла з 47,6 % до 49,3 % відповідно) та частка незадоволених своєю роботою. Так, майже третина опитаних протягом вказаного періоду були невдоволені своєю роботою та їх частка знизилась з 30,3 % у 2005 р. до 18,1 % у 2015 р., що скоріше за все пов'язане зі складною ситуацією на ринку праці, коли вибирати особливо не доводиться і опитані задовольняються тим, що взагалі мають робоче місце. Однак суб'єктивна оцінка щодо відсутності можливості мати додатковий заробіток має високий обернений кореляційний зв'язок з індексом гідної освіти ($-0,840$), що переконливо свідчить, що чим вищий рівень гідної праці, тим нижчою є відсутність можливості мати додатковий заробіток.

Додатковим показником для дослідження освіти може бути незадоволеність рівнем своєї освіти. Індекс освіти демонструє позитивну динаміку, зокрема зростає показник охоплення дошкільними навчальними закладами дітей, відмічається збільшення охоплення загальною середньою освітою дітей шкільного віку, зростає

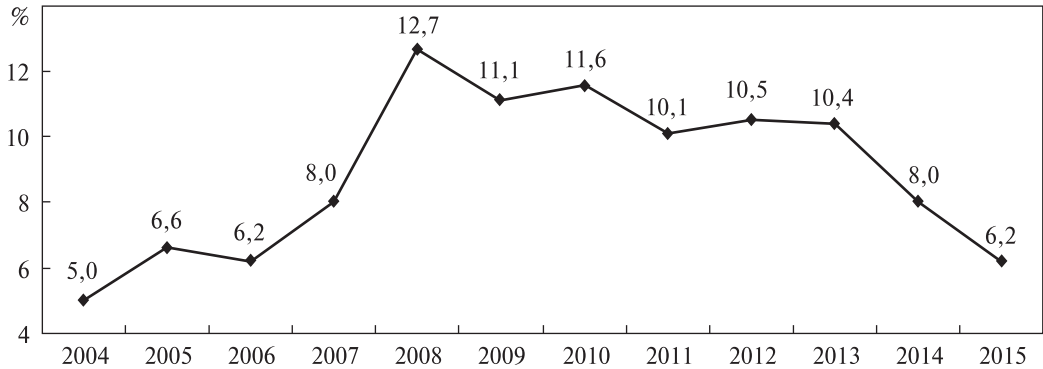

Рис. 3. Частка домогосподарств в Україні у 2004–2015 рр., які оцінили свій рівень доходів як достатній і робили заощадження

Джерело: побудовано за даними Державної служби статистики України [16].

середня тривалість навчання осіб віком 25 років і старше. Тому закономірним є зниження незадоволеності рівнем освіти серед населення: протягом 2004–2013 рр. частка незадоволених серед респондентів знизилась майже на 5 % (з 40,4 % у 2005 р. до 36 % у 2013 р.). Незадоволеність рівнем своєї освіти має досить високу від’ємну кореляцію з індексом освіти (–0,729), що підтверджує обернену залежність високого рівня освіти із незадоволеністю власним її рівнем.

На прикладі двох показників: самооцінки здоров’я та самооцінки власних доходів та можливості робити заощадження здійснено спробу відслідкувати наявність залежності між індексом відповідного блоку (для самооцінки здоров’я з індексом блоку «Відтворення населення», для оцінки свого рівня доходів – «Добробут») та деякими показниками відповідного блоку. Проведений аналіз (табл. 3) показав практично повну відсутність кореляційного зв’язку на регіональному рівні.

Проаналізована ситуація свідчить, що, на жаль, запропоновані нами показники суб’єктивної оцінки не можуть бути включені до розрахунку з метою визначення типів регіонів та загальної оцінки ІРЛР. Суб’єктивна оцінка не співпадає з об’єктивною реальністю, що говорить про особливість психологічного несприйняття населенням реального стану.

Таблиця 3. Кореляція показників суб’єктивної оцінки населення України зі значеннями показників ІРЛР за регіональною ознакою

Частка осіб, які оцінили своє здоров’я як погане			Частка домогосподарств, які оцінили свій рівень доходів як достатній і робили заощадження	
Індекс відтворення населення	Показник середньої очікуваної тривалості життя	Сумарний коефіцієнт народжуваності	Індекс добробуту	Питома вага домогосподарств, які робили заощадження, або купували нерухомість
0,24	0,03	0,29	0,17	0,35

Джерело: авторські розрахунки за даними Державної служби статистики України та Інституту соціології НАН України.

Існує декілька можливих пояснень такої розбіжності об'єктивних і суб'єктивних показників [13]:

- невірна статистична концепція або її невідповідне використання;
- недосконалий процес вимірювання при вірній статистичній концепції;
- високий ступінь нерівності в суспільстві (в основному нерівність у розподілі доходів), що впливає на репрезентативні властивості агрегованих показників;
- загальноприйняті показники можуть не враховувати важливі фактори людського благополуччя тощо.

Наприклад, такі індикатори суб'єктивного благополуччя як щастя, задоволення, радість можуть бути виміряні, і це вимірювання дасть змогу наблизитися до розуміння істинних детермінант людського розвитку, що виходять за рамки задоволення матеріальних потреб, однак це потребує значних фінансових витрат. Із загально доступних індикаторів, що надає Державна служба статистики України, найбільш репрезентативним є показник самооцінки здоров'я, який може бути включений до переліку показників для розрахунку Індексу людського розвитку. Необхідно відмітити, що більшість міжнародних дослідників доходять згоди говорячи про необхідність включення самооцінки здоров'я як іманентного індикатора здоров'я населення [13–15].

Висновки. Зважаючи на досить ємний перелік показників для розрахунку Індексу людського розвитку, запропонований підхід з урахуванням суб'єктивного бачення населення може використовуватися з певною періодичністю (раз на 2–3 роки) з метою відстежування змін у суб'єктивному сприйнятті населенням в контексті дослідження людського розвитку та порівняння суб'єктивних оцінок із об'єктивними даними. Для цього пропонуємо застосовувати показники з високою кореляцією значень (серед яких: частка осіб, які оцінили своє здоров'я як погане з індексом блоку «Відтворення населення»; індекс тривожності та оцінка щодо недотримання чинних законів з індексом блоку «Соціальне середовище»; незадоволеність благоустроєм та санітарним станом подвір'я, вулиць, парків і дозвілля з індексом блоку «Комфортне життя»; частка домогосподарств, які оцінили свій рівень доходів як достатній і робили заощадження з індексом блоку «Добробут»; відсутність можливості мати додатковий заробіток з індексом блоку «Гідна праця»; незадоволеність рівнем своєї освіти з індексом блоку «Освіта»). Їх взаємозалежність із показниками людського розвитку дають змогу розширити розуміння сприйняття населенням ситуації в суспільстві, акцентувати увагу на самооцінці, отримати зворотній зв'язок Я-суспільство, враховувати суб'єктивний фактор у розробці політики за всіма напрямками людського розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Макарова О.В., Хмелевська О.М. Типологізація регіонального людського розвитку: проблеми та перспективи використання // Демографія та соціальна економіка. – 2015. – № 3 (25). – С. 112–125. – doi: <https://doi.org/10.15407/dse2015.03.007>
2. Gerasymenko G.V. Non-Balanced Human Development: Global Determinants and Challenges for Ukraine // Демографія та соціальна економіка. – 2014. – № 2 (22). – С. 45–56. – doi: <https://doi.org/10.15407/dse2014.02.045>
3. Герасименко Г.В. Особливості міжнародного досвіду вимірювання людського розвитку на субнаціональному рівні // Демографія та соціальна економіка. – 2017. – № 1 (29). – С. 11–23. – doi: <https://doi.org/10.15407/dse2017.01.011>
4. Хмелевська О.М. Людський розвиток регіонів України: оцінка досягнень у сфері освіти // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Економічні науки. – 2014. – Вип. 9, ч. 7. – С. 170–175.

5. Калашнікова Т.М. Кластерна політика в сфері людського розвитку // Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. : Економічні науки : зб. наук. пр. / Херсон. держ. ун-т. – Херсон, 2015. – Вип. 12, ч. 2. – С. 141–144.
6. Людський розвиток в Україні: історичний вимір трансформації державної соціальної політики (колективна монографія) / за ред. Е.М. Лібанової ; Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. – Київ, 2014. – 380 с.
7. Хмелевська О.М. Освітні ризики у контексті людського розвитку // Демографія та соціальна економіка. – 2016. – № 3 (28). – С. 145–157. – doi : <https://doi.org/10.15407/dse2016.03.145>
8. Методика вимірювання регіонального людського розвитку / Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.idss.org.ua/>
9. Батурич Н.А. Проблема оценивания и оценки в общей психологии // Вопросы психологии. – 1988. – № 2. – С. 81–90.
10. Гайфулин А.В. Различные теоретические подходы в определении понятия самооценки // Вестник ТГПУ. – 2009. – Вып. 1 (79). – С. 73–76.
11. Выготский Л.С. Педагогическая психология / Л.С. Выготский. – М., 2002. – 326 с.
12. Пастухова М.В. Теоретические аспекты психологические изучения самооценки личности // Известия Самарского научного центра Российской академии наук. – 2010. – 12, № 5 (2). – С. 460–462.
13. Stiglitz J., A. Sen and J-P. Fitoussi Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress, 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.stiglitz-sen-fitoussi.fr
14. Compendium of OECD Well-Being Indicators, OECD, 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.oecd.org/dataoecd/4/31/47917288.pdf>
15. How is life? Measuring well-being // OECD Publishing, 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.keepeek.com/Digital-AssetManagement/oecd/economics/how-s-life_9789264121164-en
16. Державна служба статистики України: Офіційний веб-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
17. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. – 2014. – Вип. 1 (15), т. 2. – 412 с.
18. Human Development Report 2015: Work for Human Development [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hdr.undp.org/sites/default/files/2015_human_development_report.pdf
19. Human Development Report 2016 Human Development for Everyone [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hdr.undp.org/sites/default/files/2016_human_development_report.pdf
20. Офіційний сайт підтримки Microsoft Office [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://support.office.com/ru-ru/article/>

REFERENCES

1. Makarova, O.V., Khmelevs'ka. O.M. Typolohizatsiia rehional'noho lyuds'koho rozvytku: problemy ta perspektyvy vykorystannia [The Typology for Regional Human Development: Problems and Prospects of the Use]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika - Demography and social economy*, 3(25), 112-125 [in Ukrainian]. doi: <https://doi.org/10.15407/dse2015.03.007>
2. Gerasymenko, G.V. Non-Balanced Human Development: Global Determinants and Challenges for Ukraine. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika - Demography and social economy*. 2(22), 45-56 [in English]. doi : <https://doi.org/10.15407/dse2014.02.045>
3. Gerasymenko, G.V. (2017). Osoblyvosti mizhnarodnoho dosvidu vymiryuvannya lyuds'koho rozvytku na subnatsional'nomu rivni [Review of International Experience of Measuring Human Development at Subnational Level]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika - Demography and social economy*, 1(29), 11-23 [in Ukrainian]. doi : <https://doi.org/10.15407/dse2017.01.011>
4. Khmelevs'ka, O.M. Lyuds'kyu rozvytok regioniv v Ukraini: ozinka dosyagren' u sferi osvity [Human development regions of Ukraine: assessment of achievements in education]. *Naukovyy visnyk Khersons'kogo derzhavnogo universytetu. Seriya: Ekonomichni nauky [Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Economics.]*, 2014, issue 9, part 7, 170-175 [in Ukrainian].

5. Kalashnikova, T.M. (2015). Klasterna polityka v sferi lyudskoho rozvytku [Cluster policy in the field of human development]. Naukovyy visnyk Khersons'kogo derzhavnogo universytetu. Seriya: *Ekonomichni nauky - Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Economics*, 12, 2, 141-144 [in Ukrainian].
6. Libanova, E.M. (Ed). (2014). *Lyuds'ky rozvytok v Ukrayini: istorychnyy vymir transformazii derzhavnoi sozhal'noi polityky [Human development in Ukraine: the historical dimension of the transformation of state social policy]*. K. : In-t demohrafiyi ta sotsial'nykh doslidzhen' im. M.V. Ptukhy NAN Ukrayiny [in Ukrainian].
7. Khmelevs'ka, O.M. (2016). Osvitni ryzyky u konteksti lyuds'koho rozvytku [Educational Risks in the Context of Human Development]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika - Demography and social economy*, 3 (28), 145-157 [in Ukrainian]. doi : <https://doi.org/10.15407/dse2016.03.145>
8. Metodyka vymiriuvannya rehionalnoho lyudskoho rozvytku [Methods of measuring regional human development]. (n.d.). *idss.org.ua*. Retrieved from <http://www.idss.org.ua/> [in Ukrainian].
9. Baturin, N.A. (1988). Problema otsenivaniya i otsenki v obshchey psikhologii [The problem of assessment and evaluation in general psychology]. *Voprosy psikhologii - Questions of Psychology*, 2, 81-90.
10. Gayfulin, A.V. (2009). Razlichnyye teoreticheskiye podkhody v opredelenii ponyatiya samoootsenki [Different theoretical approaches in determining the concept of self-esteem]. *Vestnik TGPU - TSPU Bulletin*, 1 (79), 73-76 [in Russian].
11. Vygotskiy, L.S. (2002). *Pedagogicheskaya psikhologiya [Pedagogical psychology]*. Moscow [in Russian].
12. Pastukhova, M.V. (2010). Teoreticheskiye aspekty psikhologicheskoye izucheniya samoootsenki lichnosti [Theoretical aspects of psychological studies of self-esteem personality]. *Izvestiya Samarskogo nauchnogo tsentra Rossiyskoy akademii nauk - Izvestiya of the Samara Scientific Center of the Russian Academy of Sciences*, Vol. 12, №5(2), 460-462 [in Russian].
13. Stiglitz, J., & A. Sen and J-P. (2009). Fitoussi Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress. Retrieved from www.stiglitz-sen-fitoussi.fr [in English].
14. Compendium of OECD Well-Being Indicators. (2011). OECD. *oecd.org*. Retrieved from: <http://www.oecd.org/dataoecd/4/31/47917288.pdf> [in English].
15. How is life? Measuring well-being (2011). OECD. *keepeek.com*. Retrieved from http://www.keepeek.com/Digital-AssetManagement/oecd/economics/how-s-life_9789264121164-en [in English].
16. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy: Ofitsijnyj sayt [State Statistics Service of Ukraine: Official site]. *ukrstat.gov.ua*. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
17. Ukrayinske suspilstvo: monitorynh sotsialnykh zmin [Ukrainian society: monitoring social change] (Vol. 2, 1(15)). (2014). Kyiv [in Ukrainian].
18. Human Development Report 2015: Work for Human Development. (2015). *hdr.undp.org*. Retrieved from: http://hdr.undp.org/sites/default/files/2015_human_development_report.pdf [in English].
19. Human Development Report 2016 Human Development for Everyone. (2016). *hdr.undp.org*. Retrieved from: http://hdr.undp.org/sites/default/files/2016_human_development_report.pdf [in English].
20. Official site of Microsoft Office Support (n.d.). *hdr.undp.org*. Retrieved from <https://support.office.com/ru-ru/article/> [in English].

Стаття надійшла до редакції журналу 06.06.2017.